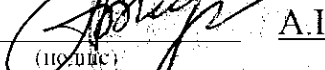

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Вучэбна-метадычнае аб'яднанне вышэйшых навучальных устаноў
Рэспублікі Беларусь па гуманітарнай адукацыі

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Першы намеснік Міністра адукацыі
Рэспублікі Беларусь

А.І. Жук
(подпіс)

25.05.2009
(дата зацвярджэння)

Рэгістрацыйны № ТД-9.087/тып.

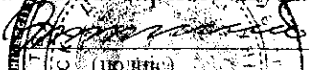
БЕЛАРУСКАЯ ДЫЯЛЕКТАЛОГІЯ

Тыпавая вучэбная праграма
для вышэйшых навучальных устаноў па спецыяльнасці
1-21 05 01 Беларуская філалогія

УЗГОДНЕНА

Старшыня вучэбна-метадычнага
аб'яднання вышэйшых навучальных
устаноў Рэспублікі Беларусь
па гуманітарнай адукацыі

У. Л. Клыуня
(подпіс)

УЗГОДНЕНА

Начальнік Упраўлення вышэйшай і
сярэдняй спецыяльнай адукацыі

Ю.І. Міксюк
(подпіс)

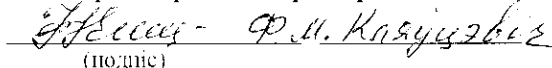
25.05.2009
(дата)

Рэктар Дзяржаўнай
установы адукацыі «Рэспубліканскі
інстытут вышэйшай школы»

М. І. Дзямчук
(подпіс)

21.04.09
(дата)

Эксперт-нормакантралёр

Ф.М. Клячэвіч
(подпіс)

21.04.2009
(дата)

Мінск 2009

СКЛАДАЛЬНІКІ:

І. А. Гапоненка – дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;

В. П. Трайкоўская – дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

Кафедра беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”;

Л. П. Кунцэвіч – загадчык аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі дзяржаўнай навуковай установы Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, кандыдат філалагічных навук

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ Ў ЯКАСЦІ ТЫПАВОЙ:

Кафедрай гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (пракакол № 8 ад 4 сакавіка 2008 г.);

Навукова-метадычным саветам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (пракакол № 4 ад 22 мая 2008 г.);

Навукова-метадычным саветам па філалагічных спецыяльнасцях Вучэбна-метадычнага аб'яднання вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь па гуманітарнай адукацыі (пракакол № 5 ад 20 чэрвеня 2008 г.).

Адказны за выпуск: І. А. Гапоненка

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная дысцыпліна “Беларуская дыялекталогія” ахоплівае ўвесь спектр пытанняў, на якіх павінен засяроджваць увагу той, хто вывучае дыялекталогію: уводныя тэмы (у якіх раскрываецца прадмет і задачы дыялекталагічнай навукі, асноўныя крыніцы вывучэння мясцовых моўных разнавіднасцяў, тэарэтычнае і практычнае значэнне дыялекталогіі, яе сувязі з іншымі лінгвістычнымі і нелінгвістычнымі дысцыплінамі, звесткі з гісторыі дыялекталогіі як навукі, пералічваюцца і тлумачацца асноўныя навуковыя дыялекталагічныя паняцці і тэрміны), дыялектную фанетыку, марфалогію, дыялектныя асаблівасці ў галіне сінтаксісу, лексікі і фразеалогіі, групоўку гаворак на тэрыторыі Беларусі.

Мэты і задачы дысцыпліны

Беларуская дыялекталогія – дысцыпліна, якая займае важнае месца ў падрыхтоўцы спецыяліста-філолага. Дыялекталогія, па-першае, дапамагае зразумець шляхі фарміравання літаратурнай мовы, раскрываючы ролю ў гэтым працэсе канкрэтных дыялектаў, што асабліва актуальна для беларускай мовы, якая склалася непасрэдна на базе мясцовых гаворак. Па-другое, вывучэнне рэліктавых моўных з’яў, якія да нашых дзён захаваліся ў гаворках, дазваляе лепш разабрацца ў гістарычных моўных асаблівасцях і працэсах. Гэта спрыяе больш глыбокаму засваенню студэнтамі курсаў сучаснай літаратурнай мовы, гісторыі літаратурнай мовы і гістарычнай граматыкі. Акрамя таго, веданне дыялекталогіі неабходна студэнту – будучаму настаўніку, які будзе працаваць ва ўмовах дыялектнага асяроддзя. Каб дапамагчы дзецям у сельскіх школах авалодаць літаратурнай мовай, навучыць іх дакладна размяжоўваць сферы функцыянавання дыялектнай і літаратурнай моўных разнавіднасцяў, настаўнік павінен добра арыентавацца на дыялектным полі, умець дыферэнцыраваць дыялектныя асаблівасці і літаратурныя нормы.

Асноўнай мэтай выкладання дысцыпліны “Беларуская дыялекталогія” з’яўляецца засваенне студэнтамі асноў дыялекталагічнай навукі, а таксама вывучэнне сучаснага стану і тэрытарыяльнага пашырэння беларускіх дыялектаў.

Задачи вивучэння дысцыпліны:

– даць уяўленне пра асноўныя паняцці дыялекталагічнай навукі, пра яе сувязь з іншымі дысцыплінамі сацыяльна-гуманітарнага цыклу, дапамагчы засвоіць неабходны тэрміналагічны блок па дыялекталогіі;

– сфарміраваць дакладную сістэму ведаў аб фанетычных, марфалагічных, лексіка-фразеалагічных і сінтаксічных асаблівасцях беларускіх дыялектаў, навучыць разглядаць дыялектныя рысы не

ізалявана, а на інтэрдзялектным полі як кампаненты адпаведных супрацьстаўленых або несупрацьстаўленых адрозненняў;

– паказаць падабенства і асноўныя параметры адрозненняў дыялектнай і літаратурнай мовы, навучыць суадносіць дыялектныя асаблівасці з нормамі літаратурнай мовы;

– выпрацаваць навыкі работы з дыялектнымі картамі, атласамі, слоўнікамі і ўменне вызначаць тэрытарыяльную лакалізацыю дыялектных з’яў;

– растлумачыць і замацаваць прынцыпы лінгвістычнага аналізу гаворкі па дыялектных тэкстах.

У выніку вывучэння дысцыпліны “Беларуская дыялекталогія” студэнт павінен:

ведаць:

– групоўку тэрытарыяльных дыялектаў;

– асноўныя паняцці (ізагласа, пучок ізаглас, лінгвістычны арэал);

– асаблівасці развіцця дыялектаў у розных гістарычных умовах;

– асноўныя слоўнікі дыялектнай лексікі, матэрыялы дыялекталагічнага і лексічнага атласаў беларускай мовы;

умець:

– вызначаць фанетычныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці народных гаворак;

– дыферэнцыраваць дыялектныя асаблівасці і літаратурныя нормы;

– вызначаць групоўку гаворак на карце Беларусі, складаць ізагласы распаўсюджвання тых ці іншых дыялектных з’яў.

Структура зместу вучэбнай дысцыпліны

На вывучэнне дысцыпліны “Беларуская дыялекталогія” тыповым вучэбным планам адведзена ўсяго – 82 гадзіны, з іх 52 аўдыторныя гадзіны, у тым ліку 28 лекцыйных, 24 практычных заняткаў.

Структура зместу вучэбнага матэрыялу па дысцыпліне “Беларуская дыялекталогія” пабудаваная паводле прынцыпу модульнага падыходу, які прадугледжвае падзел вучэбнага матэрыялу на асобныя модулі (тэмы). У рамках кожнага вучэбнага модуля (тэмы), згодна з яго мэтамі і задачамі па фарміраванні і развіцці ў студэнтаў канкрэтных кампетэнцый, павінны распрацоўвацца канкрэтныя навучальныя падыходы.

Метады навучання

Для эфектыўнага вывучэння дысцыпліны “Беларуская дыялекталогія” рэкамендуецца выкарыстоўваць тэхналогіі праблемна-модульнага навучання, тэхналогіі вучэбна-даследчай дзейнасці,

методыкі актыўнага навучання, якія садзейнічаюць уключэнню студэнтаў у працэс атрымання ведаў, даюць вопыт самастойнага вырашэння разнастайных вучэбных і даследчых задач.

У вучэбным працэсе магчыма прымяненне вучэбна-метадычнага комплекса па беларускай дыялекталогіі, дапаможнікаў па дыялекталогіі, у якіх матэрыял арганізаваны ў выглядзе табліц і схем, разнастайных відаў кіруемай самастойнай работы. Кантроль і ацэнку вучэбнай і навукова-даследчай работы студэнтаў мэтазгодна ажыццяўляць з дапамогай рэйтынгавай сістэмы ацэнкі.

Арганізацыя самастойнай работы студэнтаў

Кіруемая самастойная работа студэнтаў па дысцыпліне “Беларуская дыялекталогія” прадугледжвае знаёмства з навукай, навукова-папулярнай, хрэстаматыйнай літаратурай, выданнямі па лінгвагеаграфіі, дыялектнай лексікаграфіі і фразеаграфіі, выкананне лінгвістычнага разбору гаворак па тэксце, кантрольных работ і тэставых заданняў.

Крытэрыі адзнак і дыягнастычны інструментарый

Для ацэнкі вучэбных дасягненняў студэнтаў рэкамендуецца прымяняць крытэрыі, зацверджаныя Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Для дыягностыкі вучэбных дасягненняў студэнтаў на прамежковым і выніковым этапах (залік) мэтазгодна выкарыстоўваць тэставыя заданні, камп’ютарныя тэсты, рознаўзроўневыя кантрольныя заданні; залік.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Тэма 1. УВОДЗІНЫ

Літаратурная і дыялектная формы беларускай нацыянальнай мовы. Асноўныя адрозненні паміж імі. Мясцовыя разнавіднасці беларускай дыялектнай мовы. Азначэнні мясцовай гаворкі, дыялектнай групы гаворак, дыялекту. Тэрытарыяльныя і сацыяльныя дыялекты, іх сучасны стан на Беларусі.

Прадмет і задачы дыялекталогіі. Асноўныя крыніцы вывучэння дыялекталогіі. Гістарычная і апісальная дыялекталогія. Тэарэтычнае і практычнае значэнне дыялекталогіі. Сувязь дыялекталогіі з лінгвістычнымі дысцыплінамі: дыялекталогія і гісторыя мовы, дыялекталогія і сучасная беларуская літаратурная мова, дыялекталогія і тапаніміка. Сувязь дыялекталогіі з нелінгвістычнымі дысцыплінамі: дыялекталогія і гісторыя, дыялекталогія і этнаграфія, дыялекталогія і літаратуразнаўства, дыялекталогія і археалогія, дыялекталогія і фалькларыстыка і інш.

Прадмет і задачы лінгвагеаграфіі. Паняцце ізагласы, пучка ізаглас, лінгвістычнага арэала, суадносіны паміж імі. Тыпы лінгвагеаграфічных карт. Супрацьстаўленя і несупрацьстаўленя дыялектныя адрозненні. Іх выкарыстанне для падзелу гаворак на групы. Выкарыстанне дыялекталагічных праграм пры вывучэнні беларускіх народных гаворак. Апісанне беларускіх дыялектаў з дапамогай лінгвагеаграфічных карт. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы (ДАБМ), яго структура, змест. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак (ЛАБНГ). Агульнаславянскі лінгвістычны атлас (АЛІА), Лінгвістычны атлас Еўропы (ЛАЕ).

Своеасаблівасць развіцця дыялектаў у розных гістарычных умовах. Узаемаўплыў беларускай літаратурнай мовы і тэрытарыяльных дыялектаў на розных гістарычных адрэзках часу. Уплыў літаратурнай мовы на дыялекты ў нашыя дні. Роля беларускіх дыялектаў у фарміраванні сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

З гісторыі беларускай дыялекталогіі. Матэрыял пра беларускія дыялекты ў этнаграфічных і фалькларыстычных працах (П. Шэйн, А. Сержпутоўскі, М. Нікіфароўскі, Е. Раманаў, М. Доўнар-Запольскі, М. Федароўскі, І. Сербаў і інш.). Лексікаграфічнае апісанне беларускіх дыялектаў у працах І. Насовіча і У. Дабравольскага. Пытанні беларускай дыялекталогіі ў асвятленні Я. Карскага. Вывучэнне беларускіх гаворак у працах рускіх моваведаў А. Шахматава, А. Сабалеўскага, В. Багародзіцкага і інш. Дыялектныя слоўнікі 20-х гадоў М. Каспяровіча, І. Бялькевіча, М. Шатэрніка і інш. Працы П. Бузука па лінгвістычнай геаграфіі. Асноўныя дыялектныя слоўнікі беларускай мовы. Дыялектная фразеаграфія. Апісанне фразеалогіі беларускай дыялектнай мовы.

Тэма 2. ФАНЕТЫКА

Адзінства асаблівасцей фанетычнай сістэмы беларускай дыялектнай мовы (аканне, яканне, дзеканне, цеканне, зацвярдзенне шыпячых, губных і інш.). Агульныя фанемы для беларускіх дыялектаў і літаратурнай мовы. Галоўныя адрозненні паміж дыялектамі беларускай мовы ў галіне фанетыкі.

Асноўныя спосабы фанетычнай фіксацыі дыялектных матэрыялаў. Фанетычны алфавіт. Паняцце фанетычнай транскрыпцыі. Літары і знакі, якія выкарыстоўваюцца ў фанетычнай транскрыпцыі дыялектнай мовы, іх інвентарызацыя і значэнне. Спрошчанае транскрыпцыя. Узоры яе ўжывання.

Вакалізм. Націскны вакалізм і яго асноўныя акустыка-артыкуляцыйныя характарыстыкі. Тыпы гаворак па складу галосных фанем. Націскныя галосныя паўночна-ўсходняга дыялекту. Націскныя галосныя паўднёва-заходняга дыялекту. Адрозненні ў націскным вакалізме паміж дыялектамі беларускай мовы.

Фанема $\langle \hat{e} \text{ (ie)} \rangle$. Яе месца ўтварэння і асаблівасці вымаўлення ў розных беларускіх гаворках паўднёва-заходняга дыялекту. Этымалагічныя карані фанемы $\langle \hat{e} \text{ (ie)} \rangle$. Адпаведнікі фанемы $\langle \hat{e} \text{ (ie)} \rangle$ у паўночна-ўсходнім дыялекце. Ужыванне фанемый $\langle \hat{e} \text{ (ie)} \rangle$ ў каранях слоў. Ужыванне фанемы $\langle \hat{e} \text{ (ie)} \rangle$ у суфіксах і канчатках слоў. Фанема $\langle \hat{o} \text{ (yo)} \rangle$. Акустыка-артыкуляцыйныя якасці фанемы $\langle \hat{o} \text{ (yo)} \rangle$ у розных гаворках паўднёва-заходняга дыялекту. Гістарычныя перадумовы ўзнікнення фанемы $\langle \hat{o} \text{ (yo)} \rangle$. Ужыванне фанемы $\langle \hat{o} \text{ (yo)} \rangle$ у каранях, суфіксах і канчатках слоў.

Акустыка-артыкуляцыйныя характарыстыкі фанемы $\langle i \rangle$ ў гаворках. Ужыванне $\langle i \rangle$ ў закрытых складах на месцы знікшага $\langle ь \rangle$ і этымалагічнага $\langle o \rangle$. Месца ўтварэння і спосаб вымаўлення фанемы $\langle ы \rangle$ ў беларускіх гаворках. Чаргаванне $\langle ы \rangle / \langle у \rangle$, $\langle ы \rangle / \langle і \rangle$ ў асобных беларускіх гаворках. Акустыка-артыкуляцыйныя асаблівасці фанемы $\langle е \rangle$ і ўмовы пераходу $\langle е \rangle$ ў $\langle о \rangle$ ў гаворках. Акустыка-артыкуляцыйныя характарыстыкі фанемы $\langle а \rangle$ і чаргаванні $\langle а \rangle / \langle о \rangle$, $\langle а \rangle / \langle е \rangle$ ў беларускіх гаворках. Фанема $\langle о \rangle$, лабіялізацыя галосных у гаворках.

Ненаціскны вакалізм. Асаблівасці артыкуляцыі і вымаўлення ненаціскных галосных у беларускіх гаворках. Паняцце колькаснай і якаснай рэдукцыі. Асаблівасці вымаўлення ненаціскных галосных у 1-м пераднаціскным складзе і ва ўсіх астатніх складах. Аканне як тып ненаціскага вакалізму беларускіх народных гаворак. Сутнасць дысімілятыўнага акання. Дысімілятыўнае аканне, ускладненае асімілятыўнае. Тэрыторыя пашырэння дысімілятыўнага акання. Сутнасць недысімілятыўнага акання. Поўнае і няпоўнае

недысімілятыўнае аканне і яго ізагласы. Акаючы вакалізм змешанага тыпу (дысімілятыўна-недысімілятыўны).

Оканне ў беларускіх гаворках. Захаванне этымалагічных фанем <о> і <а> ў ненаціскных складах. Замена этымалагічнага [a] на [o] ў некаторых гаворках паўднёвай часткі Беларусі. Выпадкі вымаўлення [y] на месцы ненаціскага [o]. Окаюча-акаючы вакалізм у беларускіх гаворках пераходнага тыпу.

Яканне як тып ненаціскага вакалізму. Дысімілятыўнае яканне і тэрыторыя яго пашырэння. Асаблівасці віцебскага дысімілятыўнага якання. Сутнасць недысімілятыўнага якання. Поўнае і няпоўнае недысімілятыўнае яканне, адрозненне паміж імі. Якаючы вакалізм змешанага тыпу (дысімілятыўна-недысімілятыўны).

Еканне ў беларускіх гаворках. Тэрыторыя распаўсюджвання екання. Екаюча-якаючы вакалізм.

Характар вымаўлення галосных пасля мяккіх зычных у пасля- і пераднаціскных складах. Асаблівасці ненаціскага вакалізму заходнепалескіх гаворак. Асаблівасці вымаўлення ненаціскных галосных у пачатку слова. Рэдукаваны характар вымаўлення галосных [a], [o], [e] ў другім і далейшых складах перад націскам пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных. Вакалізм паслянаціскных складоў. Вымаўленне галосных [a], [o], [e] ў паслянаціскных складах.

Кансанантызм. Агульныя асаблівасці кансанантызму ў беларускіх гаворках. Склад зычных фанем і іх характарыстыка. Рэгіянальныя рысы кансанантызму. Цвёрдаэрыя і мяккаэрыя беларускія гаворкі. Дзеканне і цеканне ў гаворках асноўнага дыялектнага масіву. Гаворкі з адсутнасцю дзекання і цекання. Цвёрдыя і мяккія зычныя фанемы. Гаворкі з парнымі мяккімі [д], [т]. Гаворкі з зычнымі [д], [т] перад галоснымі пярэдняга рада [e], [i]. Цвёрдыя няпарныя фанемы <ж>, <ш>, <ч>, <дж>, <ц> у гаворках. Наяўнасць мяккіх разнавіднасцей гэтых фанем у асобных беларускіх гаворках. Цоканне ў гаворках Беларусі. Губныя фанемы, супрацьстаўленыя па цвёрдасці/мяккасці (<б>-<б'>, <п>-<п'>, <м>-<м'>, <в>-<в'>). Характар іх вымаўлення перад галоснымі ў розных гаворках Беларусі. Губна-зубныя фанемы <ф>-<ф'> у гаворках.

Спалучэнні зычных фанем. Змены зычных у гаворках. З'явы ў галіне кансанантызму. Асіміляцыя і яе віды. З'ява дысіміляцыі. Эпентэза, метатэза, пратэза як віды змен зычных гукаў. Падаўжэнне зычных у гаворках.

Тэма 3. МАРФАЛОГІЯ

Адзінства граматычных катэгорый у марфалагічнай сістэме дыялектнай мовы. Дыялектныя адрозненні ў марфалагічнай сістэме

беларускіх гаворак. Прычыны марфалагічных адрозненняў паміж рознымі гаворкамі беларускай мовы.

Назоўнік. Дыялектныя адрозненні ў катэгорыі роду. Несупадзенні граматычнай катэгорыі роду паміж рознымі гаворкамі, а таксама паміж гаворкамі і літаратурнай мовай, прычыны гэтых несупадзенняў.

Дыялектныя адрозненні ў граматычнай катэгорыі ліку. Рэліктавыя формы парнага ліку ў беларускіх гаворках.

Катэгорыя склону ў гаворках. Клічны склон назоўнікаў.

Скланенне назоўнікаў адзіночнага ліку. Асаблівасці I скланення назоўнікаў. Назоўнікі ніякага роду з канчаткам *-o* ў назоўным і вінавальным склонах. Пашыранае ўжыванне канчатка *-y* ў назоўніках роднага склону ва ўсіх беларускіх гаворках. Ужыванне канчатка *-ові* ў давальным склоне назоўнікаў у некаторых гаворках. Неадушаўлёныя назоўнікі мужчынскага роду вінавальнага склону з канчаткам *-a* ў гаворках. Асаблівасці ўжывання канчаткаў назоўнікаў творнага склону. Канчаткі назоўнікаў у месным склоне.

Асаблівасці II скланення назоўнікаў. Канчаткі *-e* (*-э*, *-y*) назоўнікаў роднага склону ў беларускіх гаворках. Канчаткі *-e*, *-іе* (*-ьіэ*), *-i*, *-ы*, *-a* назоўнікаў давальнага і меснага склонаў у гаворках. Канчаткі *-ой* (*-аі*), *-ьі* (*-ьіі*) назоўнікаў творнага склону ў асобных гаворках.

Асаблівасці III скланення назоўнікаў. Канчатак *-ы* (*-і*) назоўнікаў давальнага, роднага і меснага склонаў у дыялектнай мове. Канчаткі *-ою* (*-эю*), *-аю*, *-аі*, *-эі*, *-оі* назоўнікаў творнага склону ў некаторых гаворках.

Скланенне назоўнікаў множнага ліку. Націскны канчатак *-e* (*-ê*, *-іе*, *-ьіэ*) і ненаціскныя канчаткі *-i* (*-ы*), *-a* назоўнікаў назоўнага склону ў гаворках. Націскны канчатак *-оу* (*-уоу*), ненаціскны канчатак *-ау* (*-оу*, *-ув*, *-уу*), а таксама канчатак *-эі* назоўнікаў творнага склону ў гаворках. Канчатак *-ом* (*-ом*) назоўнікаў давальнага склону некаторых беларускіх гаворак. Канчатак *-ы* (*-і*) вінавальнага склону адушаўлёных назоўнікаў у сярэднебеларускіх і паўднёва-заходніх гаворках. Канчаткі *-амы* (*-ам*) назоўнікаў творнага склону ў гаворках. Архаічныя канчаткі *-ох* (*-ох*, *-уох*), *-ex* назоўнікаў меснага склону паўднёва-заходняга дыялекту.

Рознаскланяльныя назоўнікі. Асаблівасці ўжывання ўставак *-яц-* (*-ят-*) у некаторых рознаскланяльных назоўніках. Канчаткі пры скланенні назоўнікаў, якія абазначаюць маладых істот, назоўнікаў на *-мя* ў гаворках. Асаблівасці скланення назоўнікаў мужчынскага роду на *-а* (*-я*). Асаблівасці скланення назоўнікаў *маці* і *свякроў* у беларускіх гаворках.

Займеннік. Дыялектныя адрозненні займеннікаў у залежнасці ад фанетычнай сістэмы гаворкі. Указальныя займеннікі. Лексічныя значэнні ўказальных займеннікаў *гэты* і *гэны*. Выкарыстанне

энклітычных форм *-це, -се* займеннікаў у вінавальным склоне. Граматычныя формы асабовых і зваротнага займеннікаў, неазначальныя займеннікі і асаблівасці іх утварэння ў гаворках. Прыналежныя, азначальныя, пытальна-адносныя і адмоўныя займеннікі ў беларускіх дыялектах.

Прыметнік. Поўныя і кароткія формы прыметнікаў, граматычныя формы прыметнікаў (неасабовых займеннікаў, парадкавых лічэбнікаў) і асаблівасці іх ўжывання ў дыялектнай мове. Канчаткі прыметнікаў (парадкавых лічэбнікаў, неасабовых займеннікаў) назоўнага склону ў гаворках. Сцягнутыя формы прыметнікаў (неасабовых займеннікаў, парадкавых лічэбнікаў) назоўнага і вінавальнага склонаў. Утварэнне і ўжыванне сцягнутых форм прыметнікаў (неасабовых займеннікаў, парадкавых лічэбнікаў). Адрозненне кароткіх прыметнікаў ад сцягнутых форм. Канчаткі прыметнікаў (неасабовых займеннікаў, парадкавых лічэбнікаў) роднага, давальнага, творнага і меснага склонаў у беларускіх гаворках. Скланенне прыметнікаў (неасабовых займеннікаў, парадкавых лічэбнікаў) множнага ліку ў гаворках. Скланавыя формы прыналежных прыметнікаў.

Суфіксальныя і аналітычныя спосабы ўтварэння ступеняў параўнання прыметнікаў у дыялектнай мове.

Лічэбнік. Формы скланення колькасных лічэбнікаў *адзін (адна, адно), два (дзве), тры, чатыры* ў беларускіх гаворках. Скланавыя формы колькасных лічэбнікаў ад *пяці да дзевятнаццаці, дваццаць, трыццаць*. Скланенне зборных і дробавых лічэбнікаў.

Дзеяслоў. Формы інфінітыва ў беларускіх гаворках. Адрозненні ўтварэння інфінітыва ў дыялектнай мове ад літаратурнай. Дыялектныя асаблівасці ў аснове дзеясловаў. Адметнасці чаргавання заднеязычных з шыпячымі ў дзеясловах цяперашняга і будучага часу з асновай на [г], [к]. Чаргаванне цвёрдых зубных зычных асновы на [с], [з], [д], [т], [н] з адпаведнымі мяккімі. Аснова дзеясловаў на губныя [б], [п], [м], [в] у гаворках.

Спражэнне дзеясловаў цяперашняга (будучага простага) часу ў гаворках. Разнастайнасць канчаткаў трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку дзеясловаў. Канчаткі дзеясловаў множнага ліку першага спражэння ў першай асобе і іх залежнасць ад пазіцыйных змен галосных. Канчаткі дзеясловаў першага і другога спражэнняў другой асобы множнага ліку ў гаворках.

Граматычныя формы будучага складанага часу дзеясловаў у гаворках. Складаная (аналітычная) форма будучага часу з дапаможнымі дзеясловамі *быць, буду, мець (маю, маеш, мае), мецца* і інфінітыва асноўнага дзеяслова. Злітная (сінтэтычная) форма будучага часу з інфінітывам асноўнага дзеяслова са старажытным дапаможным

дзеясловам *иму* (*иметь, имет*). Формы прошлага часу дзеясловаў у дыялектнай мове.

Формы загаднага ладу дзеясловаў у гаворках. Утварэнне другой асобы адзіночнага ліку дзеясловаў загаднага ладу. Утварэнне другой асобы множнага ліку дзеясловаў загаднага ладу. Утварэнне першай асобы множнага ліку дзеясловаў загаднага ладу. Ужыванне элементаў *-ка, -тка, -ма (-мо)* ў формах дзеясловаў загаднага ладу.

Зваротныя формы дзеяслова з рознымі варыянтамі часціцы *-ся* ў беларускіх гаворках.

Асаблівасці ўтварэння і выкарыстання дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга часу з суфіксам *-уч-, -ач-* і дзеепрыметнікаў залежнага стану цяперашняга часу з суфіксам *-ем-* у беларускіх гаворках. Утварэнне і ўжыванне дзеепрыметнікаў залежнага стану прошлага часу з суфіксамі *-н-, -ен-, -ан-, -он-, -т-* у гаворках. Дзеепрыметнікі незалежнага стану прошлага часу з суфіксам *-л-* у дыялектнай мове.

Утварэнне і асаблівасці ўжывання дзеепрыслоўяў цяперашняга і прошлага часу ў беларускіх гаворках. Архаічныя формы дзеепрыслоўяў мужчынскага і ніякага роду на *-а*.

Прыслоўе. Адметнасці ўтварэння прыслоўяў у дыялектнай мове. Прыслоўі, якія ўтвораны ад прыслоўяў і іншых часцін мовы (назоўнікаў, прыметнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў, дзеяслоўных асноў). Утварэнне складаных прыслоўяў у беларускіх гаворках. Формы ступеней параўнання і суб'ектыўнай ацэнкі прыслоўяў у гаворках. Асаблівасці ўтварэння прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц у дыялектнай мове.

Тэма 4. СІНТАКСІС

Тыпы дыялектных сінтаксічных адрозненняў. Прычыны дыялектных сінтаксічных адрозненняў. Дыялектныя сінтаксічныя канструкцыі, уласцівыя ўсім гаворкам і толькі некаторым з іх. Тыпы дыялектных беспрыназоўнікавых словазлучэнняў: словазлучэнні з родным прыналежнасці, з родным часу, з давальным прыналежнасці, з вінавальным прамога аб'екта, з творным прычыны або падставы дзеяння, словазлучэнні з дзеясловамі *хварэць, балець, западаць* і інш. Тыпы дыялектных прыназоўнікавых словазлучэнняў: словазлучэнні з дзеясловамі руху і мэтанакіраванага дзеяння, з дзеясловамі маўлення і мыслення, з дзеясловамі *смяяцца, рагатаць, жартаваць* і інш., дзеяслоўна-імянныя канструкцыі з прасторавымі адносінамі, з прычыннымі адносінамі. Прэдыкатыўныя канструкцыі.

Просты сказ. Аднасастаўныя сказы ў беларускіх гаворках: намінатыўныя, безасабовыя сказы і спосабы выражэння ў іх галоўнага члена. Двухсастаўныя сказы ў дыялектнай мове, спосабы выражэння

дзеініка і выказніка ў іх. Назоўнік клічнага склону ў ролі дзеініка. Дзеепрыслоўе ў ролі выказніка. Асаблівасці складаназлучаных сказаў у беларускіх гаворках. Тыпы сінтаксічных адносінаў: спалучальныя, супастаўляльныя, супраціўна-абмежавальныя, чыста супраціўныя, пералічальна-размеркавальныя, далучальныя.

Складаназалежныя сказы ў дыялектнай мове. Віды складаназалежных сказаў: сказы з даданымі часу, з даданымі месца, з даданай азначальнай часткай, з даданай дапаўняльнай часткай, з даданай часткай умовы, з даданай часткай прычыны, з даданай часткай мэты, з даданай уступальнай часткай, з даданай часткай спосабу дзеяння, з даданай параўнальнай часткай. Найбольш характэрныя і ўжывальныя злучнікі ў гэтых сказах. Складаназалежныя сказы са звычайнай паслядоўнасцю падзей і з хуткай зменаю падзей. Складаназалежныя сказы, у якіх даданыя часткі абмяжоўваюць пачатак або канец падзей. Сказы са злучнікамі. Сказы са злучальнымі словамі.

Бяззлучнікавыя сказы з аднатыпнымі часткамі. Бяззлучнікавыя сказы з разнатыпнымі часткамі.

Тэма 5. ЛЕКСІКА

Слоўнікавы склад беларускіх гаворак. Агульнанародная, дыялектная і размоўная лексіка ў складзе беларускіх гаворак. Гістарычныя групы слоў у лексіцы сучасных беларускіх гаворак (агульнаіндаеўрапейскія, агульнаславянскія, усходнеславянскія, уласнабеларускія, вузкадыялектныя словы і словы дыялектаў суседніх моў).

Асноўныя прыметы дыялектнага слова. Варыянтнасць у дыялектнай лексіцы. Аднадыялектныя і міждыялектныя варыянты слоў. Фанетычныя, марфалагічныя і семантычныя варыянты дыялектнага слова.

Дэталізаваныя найменні прадметаў і з'яў рэчаіснасці ў гаворках.

Асаблівасці матывацыі дыялектных слоў. Паняцце дэматывацыі.

Тыпы дыялектных лексічных адрозненняў. Супрацьстаўленыя двухчленныя і мнагачленныя лексічныя адрозненні. Уласналексічныя дыялектныя адрозненні (сінонімы). Лексіка-семантычныя дыялектныя адрозненні (амонімы). Лексіка-словаўтваральныя (марфалагічныя) дыялектныя адрозненні (суфіксальныя, прэфіксальныя, суфіксальна-прэфіксальныя, асноваскладанне). Лексіка-фанематычныя дыялектныя адрозненні (фанематычныя, акцэнтныя). Несупрацьстаўленыя дыялектныя адрозненні.

Лексічная полісемія ў гаворках. Дыялектная аманімія і шляхі яе ўзнікнення. Спецыфіка і характар дыялектнай сінаніміі. Неалагізмы і архаізмы ў дыялектнай лексіцы. Прафесіянальная лексіка ў слоўнікавым

складзе дыялектнай мовы.

Пашыранае ўжыванне лексікі літаратурнай мовы ў сучасных беларускіх гаворках. Іншамоўныя запазычанні і спосабы іх засваення ў беларускіх гаворках.

Тэма 6. ФРАЗЕАЛОГІЯ

Агульнае азначэнне фразеалагізма і паняцце дыялектнага фразеалагізма. Прыметы дыялектных фразеалагізмаў: адсутнасць іх у літаратурнай мове, наяўнасць у складзе фразеалагізма дыялектных слоў, выкарыстанне адметных уласных імён, ужыванне ў асобым значэнні і інш. Тыпы эмацыянальна-экспрэсіўных дыялектных фразеалагізмаў. Варыянтнасць і сінанімічнасць дыялектных фразеалагізмаў. Многазначныя і аманімічныя ўстойлівыя словазлучэнні ў дыялектнай мове. Антанімія ў дыялектнай фразеалогіі. Выкарыстанне дыялектных фразеалагізмаў у літаратурнай мове. Прадметная класіфікацыя дыялектных фразеалагізмаў. Нематываваныя і матываваныя фразеалагізмы ў беларускіх гаворках. Некрацізмы, або словы з забытай семантыкай, у складзе дыялектных устойлівых словазлучэнняў. Стылістычная і эмацыянальна-экспрэсіўная роля дыялектных фразеалагізмаў у маўленні. Прадуктыўныя і непрадуктыўныя сінтаксічныя мадэлі дыялектных фразеалагізмаў. Асноўныя крыніцы дыялектнай фразеалогіі.

Тэма 7. ГРУПОЎКА ГАВОРАК НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Асноўны масіў беларускай дыялектнай мовы і палескія гаворкі. Асаблівасці гаворак асноўнага масіву беларускай мовы. Моўныя ўласцівасці палескай групы беларускіх гаворак.

Паўднёва-заходні і паўночна-ўсходні дыялекты беларускай мовы і тэрыторыя іх пашырэння. Супрацьстаўленыя фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя адрозненні гэтых дыялектаў.

Групоўка гаворак паўночна-ўсходняга дыялекту (полацкая і віцебска-магілёўская).

Групоўка гаворак паўднёва-заходняга дыялекту (гродзенска-баранавіцкая і сліцка-мазырская). Сярэднебеларускія гаворкі, іх моўныя ўласцівасці і тэрыторыя пашырэння.

Паняцце дыялектнай зоны. Сярэдняя (цэнтральная), заходняя, усходняя, паўднёва-ўсходняя і паўночна-заходняя дыялектныя зоны.

3 гісторыі вывучэння беларускіх гаворак. Групоўка беларускіх гаворак у працах А. Сабалеўскага і А. Шахматава. Вучэнне Я. Карскага па дыферэнцыяцыі беларускіх гаворак. Падзел беларускіх гаворак на групы П. Бузуком і М. Дурнава. Класіфікацыя беларускіх гаворак у ДАБМ.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Беларуская і руская дыялекталогія. – Мінск, 1992 – 248 с.
2. *Блінава, Э. Д.* Беларуская дыялекталогія / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. 2-е выд. – Мінск, 1980. – 304 с.
3. *Гапоненка, І. А.* Беларуская дыялекталогія ў табліцах і схемах. У дзвюх частках / І. А. Гапоненка, В. П. Трайкоўская. Ч. 1. Фанетыка. – Мінск, 2005. – 29 с.
4. *Гапоненка, І. А.* Беларуская дыялекталогія ў табліцах і схемах. У дзвюх частках / І. А. Гапоненка, В. П. Трайкоўская. Ч. 2. Марфалогія. – Мінск, 2008. – 47 с.
5. *Гапоненка, І. А.* Тэставыя заданні па беларускай дыялекталогіі / І. А. Гапоненка, В. П. Трайкоўская. – Мінск, 2002. – 22 с.
6. *Крывіцкі, А. А.* Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск, 2003. – 294 с.
7. *Мяцельская, Е. С.* Беларуская дыялекталогія: Практыкум / Е. С. Мяцельская, Э. Д. Блінава. – Мінск, 1991. – 287 с.
8. Нарысы па беларускай дыялекталогіі. – Мінск, 1964. – 415 с.

Дадатковая

1. *Блінава, Э. Д.* Беларуская дыялекталогія: кантрольныя працы / Э. Д. Блінава. – Мінск, 1987. – 77 с.
2. *Мяцельская, Е. С.* Беларуская дыялекталогія: Хрэстаматыя / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск, 1979. – 317 с.
3. Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. – Мінск, 1962. – 350 с.
4. Дыялектная мова Гродзеншчыны: хрэстаматыя / аўт.-склад.: М. А. Даніловіч, Н. К. Памецька. – Гродна, 2007. – 260 с.
5. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. – Мінск, 1969. – 318 с.
6. *Крывіцкі, А.* Практыкум па фанетыцы беларускай мовы / А. Крывіцкі, А. Падлужны. – Мінск, 1989. – 147 с.
7. *Крывіцкі, А. А.* Сучасная беларуская літаратурная мова і народныя гаворкі / А. А. Крывіцкі. – Мінск, 1961. – 40 с.
8. *Крывіцкі, А. А.* Фанетыка беларускай мовы / А. А. Крывіцкі, А. І. Падлужны. – Мінск, 1984. – 268 с.
9. *Крывіцкі, А. А.* Што такое лексікаграфія / А. А. Крывіцкі. – Мінск, 1986. – 71 с.
10. *Плотнікаў, Б. А.* Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск, 2003. – 671 с.
11. Дыялекталогічны атлас беларускай мовы. – Мінск, 1963.
12. Лексічны атлас беларускай мовы. У 5 тамах. – Мінск, 1993-1997.